
УДК 81' 373.823

Людмила Даниленко (м. Київ)

ПАРЕМІЇ В ЧЕСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: МІЖМОВНИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізовано найбільші чеські збірки прислів'їв і приказок ХХ – початку ХХІ ст. – В. Флайшганса, Я. Заоралека, Й. Спілки, Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера. Досліджено основні джерела чеської пареміології на тлі міжмовних паралелей, граматична структура і семантика паремій, що представляють два культурних світи: східно-візантійський і латино-німецький. Визначається значення цих праць для славістики.

Ключові слова: багатомовні словники, прислів'я, приказки, чеська пареміологія.

Після збірки Фр.Л.Челаковського “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích” [1] найбільшою працею в історії чеської пареміографії став грандіозний проект Вацлава Флайшганса, у якому автор задумав опрацювати матеріал усіх рукописних і друкованих джерел, починаючи з XIV ст. і до сучасності. До цього він публікував статті з історичної граматики чеської мови, видавав старочеські пам'ятки з власними коментарями [2; 3], для практичних потреб широкої громадськості написав посібник з чеської орфографії, граматики й фразеології [4]. Не можна не згадати про ще один напрямок наукової діяльності В.Флайшганса, що мала непересічне значення для чеської славістики зокрема і національної культури в цілому, а саме про його роботу з вивчення й видання в історичному, релігійному, літературному контекстах праць та епістолярної спадщини Яна Гуса і його власні розвідки про Я.Гуса [5; 6 та ін.].

Нам цікава передусім Флайшгансова збірка старочеських прислів'їв і приказок “Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průřovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku”, що побачила світ у 1911 р. (літери А-Н) і 1913 р. (літери О-Ž) [7]. Як і належить серйозній науковій праці, її передмова починається оглядом бібліографії збірок прислів'їв і приказок усіх європейських народів. Дослід-

© Л.І.ДАНИЛЕНКО, 2009

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2009, № 3

47

ник пише, що опис слов'янських і німецьких збірок, виданих до 1852 р., досить повно склав Ян Гануш [8]. Але на відміну від Я. Гануша, В. Флайшганс подає детальний перелік праць також у французів, італійців, румунів, німців, англійців, голландців, росіян, білорусів, болгар, сербів і хорватів, словенців, словаків, поляків.

Дуже високу оцінку дістав бібліографічний двотомник польського автора І.Бернштейна [9], що містить бібліографічний реєстр, реєстр збірок за мовами, список рукописів і в цілому нараховує 4761 пареміологічних джерел.

Позитивний відгук отримала українська фольклористика: “Найкращу бібліографію серед слов'янських народів досі мають малоруси. Крім старших праць Пипіна і Сумцова, чільне місце посідає докладний твір Б.Д. Грінченка “Література українського фольклору (1777 — 1900)”, що вийшов у Чернігові 1901 р.” [7: IV]. В.Флайшганс відмітив також велику працю І.Я. Франка “Галицько-руські народні приповідки”, непересічне значення якої вбачав у тому, що “це збірка матеріалів головним чином з народних уст, доповнених польськими, російськими, німецькими та іншими паралелями, часто з поясненнями про походження прислів'їв, майже зовсім без залучення книжних джерел; зі списком місць, де збирався матеріал (майже двісті сіл і містечок), та списком основних іноземних збірок” [7: XI].

Від огляду бібліографічних розвідок В. Флайшганс переходить до аналізу окремих збірок прислів'їв і приказок, причому лише тих, які мають значення для дослідження паралелей з чеськими прислів'ями. Грецькі першоджерела він не вважає за доцільне згадувати, “бо навіть Біблія була нашим предкам відома з латинських перекладів” [7: V].

У середні віки головним джерелом прислів'їв і приказок В. Флайшганс називає Біблію, зокрема притчі царя Соломона, перекладені старочеською мовою. Найпоширенішими в цей період були леонінські гекзаметри (з римою в середині та в кінці) “*Proverbia Heinrici*”, античні сентенції Цицерона, цитати Вергілія, Овідія, що запам'ятовувалися в народі завдяки їх лаконічній і яскравій образній формі. У кінці XIII ст. почали створювати перші корпуси прислів'їв і приказок. Близько 1300 р. датується збірка “*Compendium moralium notabilium*”, в якій латинські цитати перекладено італійською мовою. Існує гіпотеза, що ця збірка в переробці Конрада з Гальберштадту (*Konrad z Halberstadt*) в другій половині XIV ст. послужила основою для чеських збірок прислів'їв і приказок.

Розмірковування про виникнення чеських прислів'їв, вважає В. Флайшганс, мало би ґрунтуватися на аналізі саме слов'янських прислів'їв, але для отримання об'єктивних даних дослідник повинен спрямувати свою увагу на захід, відшукуючи там зразки й імпульси. У слов'янських прислів'ях чітко виявляються два культурні світи, що поділили колись єдине слов'янство на дві культурні області: східно-візантійську й латино-німецьку: “сьогодні ясно й чітко відділяються прислів'я західних слов'ян від російських, сербських, болгарських і

т.д., сьогодні є очевидним, що ця уявна прастара частина російсько-сербських традицій має східно-візантійське, греко-арабське нашарування” [7: XIV]. Щоб підтвердити цю тезу, В.Флайшганс звертається до компонентного складу прислів’їв, образну основу яких утворюють різні назви рослин, звірів, топонімів, напр., замість “осел” на сході виступає “кінь” на заході, замість Цареграду — Рим і под. Наведемо приклади зі західнослов’янських і романо-германських мов, які підтверджують наявність спільної структурно-семантичної моделі “язик + питати = потрапити в святе місто (Рим)”: чеське *Kdo jazyk má, do Říma se doptá*, польське *Kto ma język, ten do Rzymu zajedzie*, словенське *Kdor jezik ima, v Rim zna*, німецьке *Mit Fragen kommt man nach Rom*; французьке *Qui langue a, à Rome va*, італійське *Diniandando si va a Roma*, іспанське *Quien lengua ha, a Roma va*. У східнослов’янських мовах побутує українське прислів’я *Язык до Києва доведе*, російське *Язык до Киева доведет*, білоруське *язык да Києва даведзе*, що має те саме значення “питай, і все дізнаєшся, скрізь потрапиш”. У цьому значенні, зберігаючи модель, своїм культурним центром (Цариградом) вирізняється південнослов’янська болгарська мова, пор. *спитане до Цариград се стига*. За матеріалами М.І. Міхельсона, ця модель відома навіть китайській та турецькій мовам, пор.: *У кого язык, той дійде до Пекіна* (китайське прислів’я); *Розпитуючи, дійдеш до Кааби (у Мецці)* (турецьке прислів’я) [10: 572], де Кааба — святе місце для магометанських паломників, як Київ для православних, Рим — для католиків.

Ще переконливішою виявляється різниця між граматичною формою західноєвропейських прислів’їв і прислів’їв народів Сходу. У IV ст. н.е. Ієронім — перекладач Біблії зі старогрецької мови на латинську — перекладає на латинську мову прислів’я *Equi donate dentes non sunt inspiciendi*, що згодом в усіх романських і германських мовах закріпилося у формі заперечного імперативу, інфінітиву або простого дійсного способу дієслова: нім. *Einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul*, франц. *A cheval donné on ne regarde pas à la bouche*, англ. *Look not a gift horse in the mouth*. У такій самій формі це прислів’я усталилося в більшості слов’янських мов: укр. *Дарованому коневі в зуби не заглядають*, рос. *Даровому/ Дареному коню в зубы не смотрят*, чеськ. *Darovanému koni na zuby nekoukej/ nehled’*, пол. *Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby*, болг. *На харизано магаре неталата се не гледат*, до речі, в болгарській мові фігурує якраз *магаре* “осел”, а не *кон* “кінь”. Зовсім іншу граматичну форму має це прислів’я у грецькій мові: *Člověku darovali osla a on tu sahal ještě na zuby* (букв.: людині подарували осла, а він йому ще в зуби заглядає). За цією схемою, моделює В. Флайшганс, чеське прислів’я *Ráda kočka ryby jí, než do vody nechce* (букв.: любить кішка рибку, але у воду лізти не хоче) на Сході мало б форму *kočka chtěla ryby, voda byla mokrá* або *ryby jsou ve vodě — chceš je, kočko* (букв.: кішка хотіла рибку, вода була мокра або рибка у воді — хочеш її, котику?), пор. *Zde hypnou koráby — kam chceš, lodičko?*

Отже, головний висновок, якого дійшов В. Флайшганс на підставі аналізу пареміологічних джерел різних мов, полягав у наступному: “Чеські прислів’я — можемо сміливо сказати — своєю формою і матеріалом заявляють про свою спорідненість із західними. Вони утворюють (разом з польськими, словацькими, сербо-лужицькими, кашубськими і т.д.) одну велику родину з германськими і романськими прислів’ями. <...> Лише незначна частина є чеського походження, але й ця частина запозичена з германського і романського приказкового фонду. Питомо чеські прислів’я виникали тим самим шляхом, як і західноєвропейські” [7: XVI].

І хоча за формою і змістом виявляється цілком очевидною спорідненість чеських прислів’їв із західними зразками, було б помилковим вважати їх запозиченнями. Народ не лише зберігає скарби словесності, він їх збагачує, оновлює. Щоб чужий матеріал міг так глибоко проникнути в народну мову, потрібно було докласти великих зусиль і пристосувати, наблизити його до реалій народного життя. Вони набули типово чеських рис, асимілювалися так само, як і величезна кількість слів, які вже не виявляють чужорідних ознак.

Укладачі перших чеських збірок приказкового типу часто працювали у такий спосіб, що до чеського вислову додавали латинський текст. Так діяли Т. Штітний: “*e* латинське загальновідоме прислів’я: *Oscia dant vicia* тобто *Prázdnost dává hřiechy*; *Tractant fabrilia fabri* тобто *Kováři mluvie o kovářových věcech*”; Франтішек Яромір Рубеш: “*Plenus venter non studet libenter*, що означає чеською *Chceš-li tancovati, nejez!*” та багато інших авторів. Дослівний переклад іншомовних прислів’їв переходив у чеську мову і залишався у ній на правах нібито свого, оригінального тексту. Запозичення в чеську мову прислів’їв з інших мов, вважав В. Флайшганс, було закономірним явищем, коли народ молодшої культури без писемної традиції укладання паремій переймав їх від народу старшої культури, що таку традицію мав. Про це свідчить і саме слово *příslví* “прислів’я”, яке в старочеській мові вживалося поряд з *proverbium* зі значенням *rověst* “переказ, сказання” (“*rověsti Šalomúnovu*” — в тексті рукопису Біблії), пізніше паралельно діяли терміни *příslvie*, *řčení*, *heslo*, *přípoviedka*. А чеське *příslví* первісно мало інше значення — те, яке в російській мові відповідало слову присловье “прізвисько”. Звідси в старочеській мові “*příslvie*” — це “*rověst, fama*” “репутація, слава, чутки”, пор. “*zlé příslvie*” — “зла, недобра репутація”, “ганьба”. Словом *příslvie* також називали пісні, загальні судження, вислови. У другій половині XIV ст. за ним закріпилося його нинішнє значення.

Щодо змісту чеські прислів’я поділяють на дві групи. Першу становлять метафоричні вислови. Предметом їхнього метафоричного осмислення є щоденна практика, наприклад, робота коваля, який кує залізо, поки воно гаряче; хижий вовк, який краде у чабана вівцю з добре порахованого стада; кішка, яка підстерігає мишку, і под. Все це суцільні правила, але це ще не прислів’я. Щоб подібні загальні

спостереження стали прислів'ям, цей досвід треба перенести у площину моралі й етики, конкретний приклад трансформувати в абстрактне правило, зразок людської поведінки. Виникаючи з малих, індивідуальних практик, з плином часу прислів'я застигають у певній формі і переходять з покоління в покоління. Не всі вони виживають: у одних застаріває зміст, у інших — форма. Так, через свою незрозумілу форму не дійшли до сучасності старочеські *such dub chlapóm, zelen dub zákóm; mně perník i podšev sněch*; старочеське *když se lyka drů, nu na ně i s dětmi* поступилося місцем новому *kuj železo, dokud je žhavé*. Інші одержували доповнення, які зберігалися у мові недовго. Так, відоме ще в доісторичний чеський період прислів'я *Každá liška svůj ocas chválí* у XV ст. отримало продовження — *a blázen cepu*. Традиція доповнення, каламбурного обігрування прислів'їв особливо поширилася у XIX — XX століттях, коли зміст виразу набув такої буденності й тривіальності, що замість усталеної й очікуваної форми виникала нова, пор.: *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se jde pro pivo*.

Без сумніву, що прислів'я залишається прислів'ям, тобто відтворюваною одиницею усталеної семантики, до тих пір, поки воно зрозуміле носіям мови. Поява, функціонування й зникнення прислів'я часто пов'язані з утратою мотиваційних зв'язків, забуттям історичних подій та осіб. Частина історично мотивованих паремій або замінювалася новими реаліями (напр., *vyhrál jako Kec u Jankova* на *pochodil jako sedláci u Chlumce/ jako Benedek u Hradce*), або й зовсім відходила у пасивний запас, як наприклад, *získal jako Michal na svíních. Nouze naučila Dalibora housti* — це одна з небагатьох одиниць, пов'язаних з народною легендою, що дожила до сьогодні.

Другу групу прислів'їв становлять вирази повчального змісту — гноми — (в чеській мові *gnóma* — від грецького приповідка, примовка, *gnómický výraz* — влучний короткий образний вислів), напр.: *Pýcha předchází pád; Chudoba cti netratí; Opatrnosti nikdy nezbyvá* і под.

За своєю образною, часто поетичною фантазією близькими до прислів'їв є приказки. Іноді вони є елементом або зародком прислів'я і лише формулювання може відрізнити одне від іншого, пор. прислів'я *Nepřílevej bláta k louži* і приказка *Bláta k louži přilévati*, прислів'я *Hlavou zed' neprorazíš* і приказка *Hlavou zed' neprorážeti*. На семантичну близькість прислів'їв і приказок вказував О.О. Потебня. Він підкреслював, що між ними існують дериваційні відношення: "приказка є елемент байки або прислів'я, що частково походить від прислів'я й байки як залишок, згущення їх, почасти розвинувся до них. Наприклад, якщо ми з приводу певної особи говоримо: "Це свиня під дубом", так само — "собака на сіні", "вовчий рот", "лисячий хвіст" [...] — це будуть приказки. [...] Скорочення або згущення прислів'їв приводить нас до окремих висловів: "на руку", "по нутру", "в тупик" [11: 100 — 101].

У передмові до свого словника В. Флайшганс торкається також історичних документів, у яких вперше фіксувалися вислови, що стали прообразом майбутніх чеських прислів'їв. Як відомо, найстарші чеські

пам'ятки писалися латинською мовою. Латина довго, до XVII ст., залишалася мовою освічених людей на території Чехії та Моравії. Перші фіксації чеських прислів'їв походять з хронік, писаних латинською мовою, і проповідей священників. Однак існує певна складність у встановленні факту, чи записував автор хроніки латинський вислів, чи сам мислив по-чеському, і тоді записаний латиницею вислів можна вважати першою чеською фіксацією. Так, наприклад, у хроніці Космаса (XII ст.) є вислів *quis enim ignorat, quod camisia proprior sit corpori quam tunica*, який через двісті років з'являється у старочеській віршованій хроніці т.зв. Даліміла у формі *sukně košile bližší nebývá* (укр. відповідник *своя сорочка до тіла ближча*). Тож залишається відкритим питання, до якого періоду відносити цей вислів — до XII чи до XIV ст. Першими літературними пам'ятками, в яких з'являються прислів'я в національному (старочеському) вбранні, був поетичний твір початку XIV ст. "Александреїда" (*Alexandreida*) і хроніка т.зв. Даліміла, за ними слідує прозові твори Томаша Штітного, Яна Гуса. Прислів'я, що трапляються в їхніх працях, є дослівними перекладами з латини, причому в Гусових текстах і листах, писаних латиницею, набагато більше народних прислів'їв, ніж у тих, які він писав по-старочеському.

Завдання своєї праці В.Флайшганс убачав не лише у тому, щоб зібрати увесь доступний матеріал з друкованих і рукописних пам'яток, але щоб через паралелі з латинської й германських мов показати спорідненість з ними чеських прислів'їв. Зв'язок чеських прислів'їв зі слов'янськими автор свідомо обмежив на прикладах з польської, словацької і двох сербо-лужицьких мов. Книжні сентенції до реєстру словника не залучалися, зате він містить найбільше зразків старочеської мови.

Авторська концепція цієї праці полягала в тому, щоб у першому томі подати чеські прислів'я, походження яких сягає не пізніше XV ст. Перший том складався з двох книг. Другий том, який, на превеликий жаль, так і не був підготовлений, мав включати матеріал пізнішого періоду і реєстр усіх прислів'їв, що мали увійти у двотомник.

Праця виходила окремими зошитами і відразу справила враження ґрунтовного дослідження. Так, у 1909 р. в рецензії на перший зошит Й.Пата писав: "цей твір має епохальне значення і позачасову значущість" [12: 138]. За законом жанру, рецензент звернув увагу на її певний недолік: укладач найчастіше вдається до порівнянь чеських одиниць з польськими, бажаючи продемонструвати тісні зв'язки двох народів, але порівняльний аспект був би значно поглиблений, якби автор звернувся до збірки І.Франка, у якій він знайшов би чимало паралелей [12: 139].

За оцінкою чеського пареміолога Я. Заоралека, "В. Флайшганс є цінний головню тим, що ретельно розписав велику кількість стародруків, особливо XVI ст., і забезпечив одержаний матеріал багатим критичним коментарем" [13: VI].

Після публікації словника В. Флайшганса “Česká přísloví. Sbírnka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku” в чеській пареміографії на багато десятиліть настала перерва. Можна хіба що згадати невеличку добірку К. Крауса [14], яка вирізняється блискучою передмовою Карела Чапека.

Проміжну позицію серед збірок, умовно об'єднаних поняттям “мудрослів'я”, зайняла праця Я. Заоралека (J. Zaorálek) “Lidová rčení” 1947 р. [13], що репринтним способом перевидавалася у 1963, 1996, 2000 роках. У ній майже немає прислів'їв, але є народні приказки, стійкі словосполучення і порівняння — всі ті одиниці, які в чеській мові об'єднані поняттями *pořekadlo, rčení, úsloví, sousloví, frazémy, obraty: Vědět, kde nás bota tlačí; Sedět na dvou židlich; Čeká, až mu pečený pták vletí do huby; Hoří mu půda pod nohama; Je to devátá voda z hrušek; Mluvit, co slina na jazyk přinesla; Dělat něco tak, aby se vlk nažral a koza zůstala celá; Být v Římě a papeže nevidět*. Джерела, з яких Я. Заоралек нагромаджував матеріал, утворюють кілька груп. По-перше, це найстарші паремійні збірки Сміла Флашки, М. Червенки і Я. Благодслава, Я. Срнця, Я.А. Коменського, Фр.Л. Челаковського, В. Флайшганса, словник старочеської мови Я. Гебауера. По-друге, багатющий діалектний матеріал Фр. Бартоша і Я.Ф. Грушки — “ця джерельна база є найважливішою, бо вона найнадійніша” [13: VIII]. По-третє, дрібніші словнички — Я.С. Ліблінського, М.Й. Сихри, Я.В. Розума та ін. По-четверте, праці авторів, які збирали паремії в сленгах, жаргонах, передусім Ї.Оберпфальцера, і письменників, що використовували їх як стилістичні засоби в своїх творах — В. Каня, Я. Жак та інші. Нарешті, були опрацьовані матеріали усіх великих словників — Й. Юнгманна, Фр.Котта, Фр. Травнічка, багатотомника “Příruční slovník jazyka českého”. Увесь зібраний матеріал автор розподілив за опорним словом в алфавітному порядку, до кожної одиниці подав тлумачення, через систему позначок вказав на джерела її походження, у кінці додав словничок складних, мало зрозумілих слів.

Отже, надійна джерельна база, ґрунтовна розробка словникової статті, інформація про походження усталеного вислову забезпечили Я. Заоралкові видання солідної праці, яка і на сьогодні не втратила свого наукового значення. Проте її не можна вважати новою лексикографічною працею, бо зібраний у ній матеріал цілком ґрунтувався на старих джерелах.

У 50-их роках минулого століття польові дослідження чеських паремій розпочав Й. Спілка. Він ставив своїм завданням відобразити сучасний стан чеських прислів'їв і приказок на усій території Чехії, Моравії й Сілезії, прослідкувати формальні та семантичні зміни, які під впливом часу позначилися на чеському паремійному фонді. Й. Спілка звернувся до чеських громадян з проханням взяти участь у збиранні матеріалу [15]. Зафіксовані одиниці утворили рукописну збірку в кілька тисяч паремій, з них 6 170 висловів були одержані “прямо з народу”. Частина регіонального матеріалу друкувалася в

журналі “Český lid“ [16], але увесь рукопис так і не був опублікований і після смерті автора залишився в архіві Інституту фольклору та етнографії Академії наук Чеської Республіки. Чергова спроба зібрання й вивчення чеських прислів'їв припадає на кінець ХХ ст. У рамках міжнародного німецько-чеського проекту “Діалог у світі людей і машин”, метою якого було визначення сучасного паремійного мінімуму чеської мови, над збиранням матеріалу працювали Д.Бітнерова і Ф. Шиндлер. Майже через сто п'ятдесят років після “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích” Фр.Л. Челаковського чеське суспільство одержало новий словник, який в результаті польових досліджень репрезентував сучасний репертуар чеських прислів'їв [17]. У своєму дослідженні Д. Бітнерова і Ф. Шиндлер відштовхувалися від теоретичних розробок і методики, запропонованої у 70-х роках ХХ ст. Г.Л. Пермяковим для паремійного мінімуму російської мови. Слід підкреслити, що ця проблема у кінці 80-х років минулого століття набула особливої актуальності. У цьому напрямку велися розвідки на матеріалі німецької, хорватської, угорської мов.

Отже, чеський пареміологічний ренесанс сягає зовсім недавного минулого — кінця 80 років ХХ ст. Для емпіричного дослідження була розроблена анкета, фундамент якої становила збірка Фр.Л. Челаковського. Звернення до класики чеської пареміології було не випадковим. Вона мала перевірити живучість чеської народної мудрості, яка через збірку Фр.Л.Челаковського виявляла зв'язок з іншими історичними епохами. Анкету осучаснювали неопубліковані матеріали Й. Спілки, що презентували узус 50–70-х років ХХ ст., Д. Бітнерової (з 80-х років) і опубліковані матеріали Ф.Шиндлера з його дисертаційної праці. Складений список налічував 10 991 прислів'їв, з них 7 651 — з Фр.Л. Челаковського, 2 591 — із Й.Спілки, 701 — з об'єднаного фонду Д. Бітнерової й Ф. Шиндлера, 56 — з дисертації Ф. Шиндлера.

Питальник мав дві частини. У першій зазначалися особисті дані респондентів — вік, стать, освіта і місце проживання (місто/село) та інформація про джерело засвоєння прислів'їв, частотність їх уживання та читацькі уподобання. Друга частина являла собою власне питальник, у якому інформантам запропонували список прислів'їв, як уже зазначалося, — 10 991 одиниць. За інструкцією, інформант викреслював прислів'я, яке не знав. Такий підхід з погляду методики є оптимальним, бо легше підтвердити незнання, ніж міру знання чого-небудь.

Як відомо, анкетування є одним із найскладніших видів соціально-психологічного спілкування. За допомогою регіональних музеїв і з використанням особистих контактів було роздано лише 30 анкет. Попередня практика показала, що більшу обізнаність з прислів'ями виявляють особи старшого віку, а тому автори експерименту намагалися залучити як інформантів осіб, старших п'ятдесяти років. Лише одному з них було тридцять два роки. З тридцяти анкет учасники екс-

перименту заповнили двадцять дві. Але три з них не можна було залишити для опрацювання, бо вони містили лише часткові відповіді. Отже, на основі списку з 10 991 одиниць 19 інформантів визначали свою обізнаність з чеськими прислів'ями. Завдяки виконанню ними нелегкого завдання автори експерименту Д. Біттнерова й Ф. Шиндлер установили, що сучасний паремійний мінімум чеської мови становить 5 738 одиниць. Така методика, а відтак і результат, видаються нам мало переконливими. Анкета Д. Біттнерової та Ф. Шиндлера включала майже одинадцять тисяч прислів'їв. Читання такого величезного списку доволі втомливе й одноманітне, вимагає чималого терпіння й охоти. При такому завданні увага інформантів, їх інтерес до роботи швидко знижуються, і це неминуче позначається на результатах опитування. Продуктивнішим був би спосіб, за якого анкета включала меншу кількість одиниць, але більшу кількість інформантів. Г.Л. Пермяков, автор російського паремійного мінімуму, тобто корпусу реально відомих у живому мовленні прислів'їв і приказок, залучив до експерименту 1495 одиниць та 300 інформантів.

Дослідження Д. Біттнерової і Ф. Шиндлера дало підстави відповісти на запитання, наскільки прислів'я інших слов'янських народів, які Фр.Л. Челаковський ввів у свій словник "Mudrosloví národu slovanského ve příslovích" в середині XIX ст., були освоєні чеським народом упродовж майже ста п'ятдесяти років і чи справдилася романтична мрія Фр.Л. Челаковського про слов'янську проverbsальну єдність.

Із загальної кількості прислів'їв, включених в анкету, зі збірки Фр.Л. Челаковського походить 7651 чеських прислів'їв, 1687 – російських, 1218 – польських, 540 – сербських, інші слов'янські мови становлять 13 % від загальної кількості, в тому числі 273 українських прислів'їв і 130 з галицьких діалектів. Результати анкетування показали, що усі інформанти знають 19 чеських прислів'їв і лише 2 – з інших слов'янських мов. П'ятдесят відсотків інформантів знають 7,7 % чеських прислів'їв і лише 1,2 % – прислів'я з інших слов'янських мов, що є свідченням несприйняття сучасною чеською мовною спільнотою (згадаймо про відомий чеський пуризм) інослов'янських паремійних впливів. З другого боку, наявність у сучасному чеському паремійному фонді 1630 прислів'їв з інших слов'янських мов підтверджує тривале відлуння "Mudrosloví" Фр.Л. Челаковського в чеській лінгвокультурі.

Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. чеська лексикографія збагатилася низкою збірок прислів'їв і приказок, різних за змістом, обсягом і призначенням.

Так, словники Ї. Плахетки [18 – 20] разом з цитатами мислителів усіх часів, уміщують прислів'я й образні вислови європейських і східних народів. Це радше популярні видання, розраховані на широкий загаль, аніж критичні праці. У них немає передмови, списку використаних джерел, хоча є приклади з таких

мов, як чеченська, туркменська, узбецька, киргизька, вірменська і навіть невідома “karakalská” [18: 79] (напевне, малася на увазі “karakalpakská” — каракалпакська мова). Українська мова представлена окремими зразками, які, на нашу думку, не надто у нас поширені, пор. під гаслом “manžel — чоловік”: *Jen když je mužiček, třebaš jako maliček; zalezeš si na něho, nebojíš se nikoho* [18: 130]; під гаслом “nedorozumění — непорозуміння”: *Jedna nábožná nahala, druhá nahluchlá přeuvprávěla, třetí příčinnivá z toho nesmysly napletla* [18: 157]. Скажімо, для останнього прикладу в українській мові є лаконічніший вираз з тим самим значенням *Глухий що не дочує, то вигадує*.

Книга І.Покорного і Б.Фучіка вийшла друком у дитячому видавництві “Albatros” і мала промовисту назву “Zakopaný pes, aneb, O tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, rožekadla a přísloví” [21] (друге і третє доповнені видання 1992, 2001 рр.). Незважаючи на те, що у назві заявлені прислів'я й приказки, у книзі їх усього три: *Každý sám nejlip ví, kde ho bota tlačí; První vlastovka jaro nedělá; Všechny cesty vedou do Říma* Натомість, переказуючи міфи, легенди й біблійні сюжети, автори пояснюють значення імен-символів, фразеологізмів, образних висловів і сентенцій біблійного й античного походження, напр. *Adonis, Ahasver, Megera, Odysea, moudrý jako Šalomoun, klanět se zlatému teletí, návrat ztraceného syna, labutí zpěv, panický strach, jablko sváru, I ty, Brute?; Kostky jsou vržený; Vím, že nic nevím* та ін.

Заслугове на увагу праця П.Оуржедніка “Aniž jest co nového pod sluncem: slova, rčení a úsloví biblického původu” [22], що охоплює понад сто тридцять висловів біблійного походження або висловів, пов'язаних з біблійними мотивами: *kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá; pýcha předchází pád; všecká sláva polní tráva* та ін. Біблійні цитати наведені переважно за оригінальним виданням Біблії (Bible kralická) 1579 — 1593 рр., в окремих випадках автор послуговувався списками інших перекладів (Bible olomoucká, Bible svatováclavská, Bible česká, Písmo svaté Nového zákona) та ін.

Чільне місце в чеській лексикографічній практиці завжди займали словники латинських прислів'їв, приказок, приповідок, ідіом і сентенцій. До праць у цій галузі належить кілька нових сучасних енциклопедичних видань [23; 24] з чеськими паремійними відповідниками, відомостями про авторів цитат, реєстрами ключових слів, алфавітними покажчиками чеських перекладів.

Нарешті слід зазначити, що з'явилися нові перекладні словники прислів'їв, які включають по кілька слов'янських мов, переважно польську, російську, болгарську [25 — 28]. Так, колективна праця [27] чеських і польських колег презентує дев'ять мов — чеську, польську, російську, англійську, німецьку, французьку, італійську, іспанську, латинську. На жаль, української серед них немає, а тому укладання двомовних і багатомовних збірок українських паремій є актуальним завданням вітчизняної славістики.

1. *Čelakovský F.L.* Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Přípojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel. — Praha: V Kommissi Františka Řivnáče, 1852. — 644 s.
2. *Flajšhans V.* Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy. — V Praze: Grosman a Svoboda, 1901. — 766 s.
3. *Flajšhans V.* Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl 1. — Praha: Frant. Bačkovský, 1903. — 195 s.
4. *Flajšhans V.* Slovník český: Rukověť českého pravopisu, mluvnice a fraseologie. — V Praze: Hejda a Tuček, 1901. — 167 s.
5. *Flajšhans V.* Hus: Jeho život a dílo. — Praha: Frant. Bačkovský, 1905. — 113 s.
6. *Flajšhans V.* Mistr Jan Hus a národ český: dvaadvacet dokumentů s výkladem a poznámkami. — Praha: Otto, 1918. — 123 s.
7. *Flajšhans V.* Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku. — I[-II], Prísloví staročeská. — Praha: F. Šimáček, 1911–1913. — Obsahuje: I. První polovice. A-N. 1911. — XXVI, 1482 s. — II. Druhá polovice. O-Ž. — 1913. — 896 s.
8. *Hanuš J.* Literatura příslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr.Lad. Čelakovského v “Mudrosloví národu slovanského ve příslovích”. — Praha: ČSAV, 1853. — 147 s.
9. *Bernstein I.* Katalog dzieł treści przysłowiowej składających bibliotekę Ignacego. — Warszawa, 1900: т.1 — XX, 560 с.; Т. 2. — IV, 650 с.
10. *Михельсон М.И.* Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: В 2 т. — М.: Русские словари, 1994. — Т. 2. — 936 с.
11. *Потебня О.О.* Из лекцій з теорії словесності // Естетика і поетика слова. — К.: Мистецтво, 1985. — С. 84-103.
12. *Páta J.* Česká přísloví. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku / Sebral prof. dr. Václav Flajšhans // Slovanský přehled. — R. XII. — Č. 2–3. — Praha, 1909. — S. 138-139.
13. *Zaorálek J.* Lidová rčení. — IV. vydání. — Praha: Academia, 2000. — XIII, 741s.
14. *Kraus K.* Česká přísloví. — Praha: Aventinum, 1931. — 98 s.
15. *Spilka J.* Výzva čtitelům a sběratelům přísloví, pořekadel a lidových rčení // Národopisný věstník československý. — 1956. — R. 33. — S. 157–158.
16. *Spilka J.* Sbírká přísloví z Hlučinska // Český lid. — 1963. — R. 50. — S. 92–111.
17. *Bittnerová D., Schindler F.* Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. — Praha: Karolinum, 1997 — 315 s.
18. *Plachetka J.* Velký slovník citátů a přísloví. — Praha: Academia, 1996. — 401 s.
19. *Plachetka J.* Velká encyklopedie citátů a přísloví. — Praha: Academia: Euromedia Group - Knižní klub, 1999. — 525 s.
20. *Plachetka J.* Velká kniha přísloví. — Ostrava: Knižní expres, 2001. — 335 s.
21. *Pokorný J., Fučík B.* Zakopaný pes, aneb, O tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví. — Praha: Albatros, 2001. — 245 s.
22. *Ouředník P.* Aniž jest co nového pod sluncem: slova, rčení a úsloví biblického původu. — Praha: Mladá fronta, 1994. — 264 s.
23. *Kučáková E., Marek V., Zachová J.* Moudrost věků: lexikon latinských výroků, přísloví a rčení. — 1. vyd. — Praha: Svoboda, 1988. — 662 s.
24. *Čermák J., Čermáková K.* Slovník latinských citátů: 4328 citátů s českým překladem a výkladem — Praha: Universum, 2005. — 543 s.
25. *Stejskal M.* Prísloví nikoho neumoří: 100 ilustrovaných přísloví v češtině, ruštině, němčině, angličtině, francouzštině a latině. — Praha: Lidové nakladatelství, 1987. — 125 s.
26. *Tomín A.* Ruská a česká přísloví. — Sokolov: Fornica, 2007. — 267 s.
27. *Świerczyński A., Świerczyńska D.* Slovník přísloví v devíti jazycích / České ekvivalenty Eva Mrhačová. — Praha: Universum, 2008. — 303 s.
28. *Bachmannová J.* Jak se to řekne jinde: česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky. — Praha: Knižní klub, 2007. — 381 s.

PAREMIES IN THE CZECH INFORMATION SOURCE THE BEGINNING OF XX – XXI CENTURY: AN INTERLINGUAL CONTEXT

The most comprehensive collections of Czech sayings and proverbs of XX – beginning of XXI century are analyzed including works by V. Fleischganse, J. Zaoralek, J. Spilka, D. Bittnerova and F. Shindler. Main sources of Czech paremiology are researched basing on interlingual parallels, grammar structure and semantics of paremies, that constitute two cultural worlds: East-Byzantium and Latin-German. The importance of these collections for Slavic science is defined.

Keywords: multilingual dictionaries, proverbs, sayings, Czech paremiology.

Мовна мозаїка

АДИГЕСЬЦЬ – АДІГЕЙЦЯ, ТО ЧОМУ Ж ТОДІ ГЕСЬЦЬ – ГЕСЬЦЯ?

В одному з офіційних документів читаємо: "...доручити віце-президенту НАН України академіку НАН України В.М. Гесцю внести їх на розгляд і затвердження Президії НАН України"; "Контроль за виконанням цієї постанови покласти на голову Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академіка НАН України В.М. Гесця". Прізвище **Гесць** в обох реченнях ужито неправильно, тому що в українській мові голосний **е** суфікса **-ець(-ець)** у непрямих відмінках випадає як у загальних, так і власних назвах – назвах населених пунктів, річок, у чоловічих прізвищах тощо, пор.: *українець – українця, українцеві (українцю), українцем, (на) українцеві (українцю), (Кл. в.) українцю; адигеєць – адигейця, адигейцеві (адигейцю), адигейцем, (на) адигейцеві (адигейцю), (Кл. в.) адигейцю; Трускавець – Трускавця, Трускавцеві (Трускавцю), Трускавцем, (у) Трускавці, (по) Трускавцеві; Сіверський Донець – Сіверського Дінця, Сіверському Дінцеві (Дінцю), Сіверським Дінцем, (по) Сіверському Дінцеві (Дінцю), (у) Сіверському Дінці; Левенець (Віктор) – Левенця, Левенцеві (Левенцю), Левенцем, (на) Левенцеві (Левенці).*

Отже, чоловіче прізвище **Гесць** правильно відмінювати так: *Гесць – Гейця, Гейцеві (Гейцю), Гейцем, (на) Гейцеві; пор. ще: Лазоришинець – Лазоришинця, Лазоришинцеві (Лазоришинцю), Лазоришинцем, (на) Лазоришинцеві.* У звертаннях, за чинним правописом, прізвище треба вживати в називному відмінку, а іменник (загальна назва), що йому передує, має форму кличного відмінка (Український правопис. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 90), пор.: *Високоповажаний академіку Гесць; Шановний професоре Лазоришинець.* Проте органічнішим було б звертання *Високоповажаний академіку Гейцю! Шановний професоре Лазоришинцю!* Жіночі прізвища на **-ець(-ець)**, як відомо, в українській мові не відмінюють, тому правильно вживати *Марія Гесць – Марії Гесць, Марії Гесць, Марією Гесць, (на) Марії Гесць, (Кл.в.) Маріє Гесць; Ольга Лазоришинець – Ольги Лазоришинець, Ользі Лазоришинець, Ольгою Лазоришинець, (на) Ользі Лазоришинець, (Кл. в.) Ольго Лазоришинець.*

Катерина Городенська (м. Київ)